

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ЧИННИКИ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ В СИТУАЦІЇ ГЛОБАЛЬНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ТРАНЗИТИВНОСТІ

У статті здійснено аналіз магістральних тенденцій, чинників, обсягів та форм трудової міграції з України в контексті зростання соціальної транзитивності в сучасному світі під впливом результатів Industry 4.0. та геополітичних зрушень початку XXI століття. Особлива увага зосереджена на аналізі соціальних наслідків трудової міграції українців у Польщу, Російську Федерацію, Угорщину, Італію, Іспанію та інші країни.

Ключові слова: трудова міграція, міграційні процеси, міграційна політика, глобалізація, суспільство.

У ситуації наростаючої соціальної транзитивності в сучасному цивілізаційному просторі відбувається зростання обсягів трудової міграції та зміна її якісних характеристик. Якщо в минулому столітті трудова міграція була пов'язана переважно з економічною відсталістю, бідністю населення деяких регіонів планети та з наслідками світових військових конфліктів, то на початку XXI століття зростання трудової міграції співвідноситься також і з переселенням у розвинуті країни світу науковців, представників сфери IT-індустрії, менеджерів високого класу та ін. Ці тенденції, з одного боку, мають об'єктивний характер, оскільки пов'язані з процесом якісного перерозподілу трудових ресурсів. Однак, з другого боку, вони засвідчують подальшу деградацію економічно відсталих регіонів світу й ще більше зростання нерівномірності в розвитку різних регіонів планети.

У науковій парадигмі проблема трудової міграції і зовнішніх міграційних процесів є однією з найбільш затребуваних соціально-філософських проблем. Вона стала предметом зацікавленості Н. Бурейко, М. Вербового, О. Вишневської, О. Власюк, А. Гайдуцького, В. Гейця, О. Гладун, В. Євтуха, С. Злупко, В. Кравченко, К. Кравчука, Ю. Макогона, О. Малиновської, О. Піскун, С. Писаренко, О. Позняка, М. Романюка, А. Філіпенка, О. Хомри, М. Шульги та ін. Поряд з цим зовнішня трудова міграція стала об'єктом дослідження значної когорти українських науковців, насамперед таких, як О. Малиновська, Е. Лібанова, О. Пінчук, С. Пирожков, І. Прибиткова, О. Позняк та ін. Серед західних дослідників до проблеми аналізу чинників, напрямків, тенденцій і обсягів трудової міграції зверталися Р. Адамс, С. Бондирев, Ф. Дювел, Д. Массей, О. Старк, Е. Тейлор, Т. Шульц і ін.

Сутнісні ознаки, обсяги, чинники та форми міграційних процесів ґрунтовно досліджені у працях О. Малиновської, яка розглядає міграцію

як територіальний рух населення, на відміну від природного чи соціального. У територіальній міграції дослідниця виділяє декілька форм міграції в залежності від її масштабів [6]. Натомість проблема визначення чинників зовнішніх міграційних процесів порушується українським дослідником М. Шульгою. Міграція з бідних країн, на його думку, зумовлена цілим комплексом причин: соціокультурних – послабленням культурної ідентичності, територіальною прив'язаністю та резиденством особистості; комунікаційних – глобально-тотальним характером інформації, зокрема новин, можливістю швидкого переміщення людини у будь-яку точку світу, доступністю спілкування всіх з усіма (Інтернет, мобільний зв'язок, факс); соціально-психологічних – індиферентністю і частковим зростанням толерантності у деяких верствах суспільства до носіїв інших культур, мов, релігій [11, с. 183]. Важливим чинником міграційних процесів у такому розумінні постає і залучення під впливом глобалізації економіки країн "третього і четвертого" світу до сучасних форм виробництва та прискорення витіснення робочої сили з традиційних, аграрних сфер виробничої діяльності.

Однак, незважаючи на значний доробок вищевказаних дослідників, стрімка мінливість і транзитивність міграційної ситуації вимагають більш прискіпливого дослідження міграції в ситуації наростання глобалізаційних викликів перед країнами, які перебувають на периферії світової світ-системи та є потужним джерелом трудових ресурсів для розвинутих країн.

Метою статті є дослідження магістральних тенденцій, чинників та форм трудової міграції в Україні в ситуації зростання соціальної транзитивності.

В умовах зростання глобальної соціальної транзитивності посилення трудової міграції в Україні пов'язане з цілим комплексом політичних та соціальних явищ: відсутністю в державі громадянського суспільства, корумпованістю різних сфер влади, безвідповідальністю державних посадових осіб, неієздатністю правої системи, політичною нестабільністю, неможливістю захистити громадянам держави права власності й гідності в судах та ін. Кардинальну роль у посиленні трудової міграції відіграє не тільки корупція і нецільове використання бюджетних ресурсів, а й нездатність держави дотримуватись елементарних соціальних стандартів та реалізовувати права громадян, гарантовані Конституцією.

Ключовим чинником трудової міграції українських громадян залишається економічний фактор – у край низька заробітна плата на фоні відносної дорожнечі життя. Так, за статистичними даними середня заробітна плата в державі була в останні десятиліття в 10–12 разів нижчою від показників розвинених країн світу. А після девальвації валюти у

2014 р. цей розрив став ще більшим. Так, середня заробітна плата у 2013 р. нараховувала 395 дол. США, а в 2014 р. становила вже 197 дол. [5]. У зв'язку з різким падінням купівельної спроможності громадян, трудова міграція з України стає ще більш привабливим шляхом вирішення матеріальних і соціальних негараздів. Певну роль в активізації міграційної активності українців зіграло і підписання Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом та зобов'язаннями Сторін відповідно до ст. 18 "Мобільність працівників". Згідно з нею, завбачується збереження і покращення державами-членами згідно з двосторонніми договорами існуючих можливостей "доступу до зайнятості для українських працівників. Встановлюються також додаткові зобов'язання щодо надання українцям більш сприятливих можливостей доступу до професійного навчання у державах-членах та в ЄС" [10, с. 2125].

Україна обіймає ключові позиції серед країн світу не тільки за обсягами трудової міграції, а й за рівнем міграційного потенціалу. Так, виходячи з даних Світового банку, Ф. Дювел називає Україну після Мексики другою країною у світі за обсягом міграційного коридору, третьою у списку країн походження мігрантів після Індії та Китаю і четвертою у списку приймаючих країн після Німеччини. Дослідник оцінив міграційний потенціал у 20 % працездатного населення [12]. Офіційна статистика в Україні не вповні відображає об'єктивну дійсність міграційних процесів. Однак за авторською методикою аналізу міграційних процесів Ю. Гуменюка обсяг міграції з України сягає 4,93 млн. осіб [2, с. 281], що становить 24,3 % працездатного населення країни, у якій кожен четвертий є трудовим мігрантом.

Якщо говорити про сутнісні характеристики міграції в Україні на 2008 рік, то слід відзначити, що трудова міграція більш поширена серед чоловіків (75 % мігрантів – чоловіки); сільські мешканці становили 54,3 % трудових мігрантів; високий рівень залученості сільських жителів до трудової міграції забезпечувався за рахунок західних регіонів країни, де до трудової міграції залучено 10,8 % економічно активного населення (в інших регіонах – менше 2 %); за статусом зайнятості більшість мігрантів працювали за кордоном як наймані працівники, зокрема на підприємствах було зайнято 63,8 % трудових мігрантів; найбільшими країнами призначення української робочої сили є Російська Федерація (43,2 %), Польща (14,3 %), Італія (13,2 %) та Чеська Республіка (12,9 %) [3]. Натомість, за даними Міжнародної організації міграції у 2015 році кількість трудових мігрантів з України становила 905,2 тис. Вони становили понад 6 % іноземців на території Євросоюзу. Найбільше українців проживало в Італії (238 тис.), Польщі (336 тис.), Німеччині (112 тис.), Чеській Республіці (113 тис.) та Іспанії (84 тис.) [7, с. 11]. У 2015 році українцям було видано 493 тис. уперше оформлених дозволів на

проживання в країнах ЄС, що у півтора рази більше, ніж в 2014 році. Переважна більшість цих дозволів (87 %) видана у Польщі. Практично всі вони були короткотерміновими (3–12 місяців) і оформленими для виконання сезонних робіт. Трудова діяльність була основною метою прибуття громадян України до Євросоюзу [7, с. 12]. Зауважимо, що 76 % дозволів, які українці отримали на перебування в ЄС, безпосередньо пов'язані з виконанням оплачуваної роботи.

На теперішньому етапі розвитку Польща стала для громадян України одним з провідних ринків праці серед усіх держав Європейського Союзу. Найбільше цьому сприяють, на думку А. Зубика, ліберальні процедури легалізації перебування й отримання праці, географічна і культурна близькість, а також надзвичайно потужний кадровий потенціал України [4, с. 110]. Хоча в Польщі доволі високий рівень безробіття, українці виграють конкуренцію у поляків через те, що мають менші матеріальні запити, не відмовляються від дрібної роботи і можуть швидко пристосуватися до нестандартних ситуацій. На території Польщі українська трудова міграція спрямована насамперед у "Мазовецьке, Великопольське, Малопольське, Нижньосілезьке, Поморське та Любуське воєводства. Близько 60 % дозволів, виданих у Мазовецькому воєводстві, припадає на Варшаву" [4, с. 107]. Ключовими регіонами, із яких походять українські трудові мігранти в Польщу, є Волинська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська та Тернопільська області. Однак після 2014 року масова трудова міграція в Польщу захопила й інші регіони, зокрема Східну й Центральну Україну.

Зростання інтенсивності трудової міграції з України відбувається на тлі подальшої структурної деградації економіки України, зростання її сировинної складової, військових дій на Сході держави та анексії Криму. Ці процеси закономірно спровокували падіння рівня життя та масове зростання безробіття і стимулювали трудову міграцію за кордон, яка перетворилася на масове явище і джерело доходів багатьох сімей. "Відповідно до даних дослідження, проведеного в рамках проекту МОМ у 2014–2015 роках, за кордоном перебувають для здійснення трудової діяльності близько 700 тис. громадян України" [8]. За даними цього ж дослідження, серед трудових мігрантів переважають чоловіки, найбільш чисельнішими серед них є особи 30–40 років (понад 40 %). 41 % трудових мігрантів мають середню або середню спеціальну освіту, 36 % – вищу освіту [4]. Деяко уточнені з цього приводу дані знаходимо в дослідженнях Д. Васильківського. Згідно з ними, українські емігранти мають достатньо високий рівень освіти, 75 % із них мають вищу чи незакінчену вищу освіту [1, с. 98]. Іншими словами, тисячі кваліфікованих фахівців, на підготовку яких витрачені значні державні кошти, не можуть

реалізуватись у власній країні і змушені займатися важкою низькокваліфікованою роботою за кордоном.

У найближчі роки трудова міграція з України буде зазнавати і суттєвих якісних змін, пов'язаних, насамперед, із впливом четвертої індустріальної революції (Industry 4.), початок якої був проголошений у 2016 р. в м. Давос. Одним із передвісників такого впливу стало переведення у кн. XX – на поч. XXI ст. цілих галузей виробництва з території розвинутих країн Америки та Європи у країни, що розвиваються (Малайзію, Індонезію, Таїланд та ін.). Основним фактором такого переведення стала надзвичайно низька ціна робочої сили та менш жорсткі соціальні й екологічні вимоги до виробництва в країнах третього світу. Прямим наслідком цього стало зростання безробіття на території розвинутих країн Європи та Америки і як наслідок – збільшення рівня внутрішньої трудової міграції. У зв'язку з цим ці країни будуть вводити ще жорсткіші міграційні правила для іноземних громадян.

Слід враховувати й те, що переведення виробництва у країни, які розвиваються, не стало виключно позитивним фактором для їх розвитку. Мізерна заробітна плата, відсутність належних соціальних стандартів, ненормований робочий день, використання дитячої праці, порушення екологічних стандартів у процесі виробництва нівелюють позитивний потенціал нових виробничих потужностей. Відтак поява таких підприємств не може якісно вплинути на зростання рівня виробництва і подолання економічної відсталості країн-реципієнтів.

У результаті четвертої технологічної революції все більше з'являтимуться підприємства (фабрики, банки, офіси, магазини), де виробництво й надання послуг набуватимуть ознак тотальної автоматизації, роботизації й інтернетизації. Прямим наслідком цього буде звільнення сотень тисяч робітників і службовців, які поповнюватимуть клас "зайвих людей", насамперед у розвинутих країнах світу. Отже, загроза стихійної трудової міграції буде виходити не лише від країн, що розвиваються, а й від країн "золотого мільярда".

На підставі цього можна зробити висновок, що трудова міграція як масове соціальне явище й надалі справлятиме суперечливий вплив на всі сфери буття українського суспільства. Вітчизняний дослідник А. Надточій виділив позитивні й негативні соціальні наслідки трудової міграції. До позитивних він відносить послаблення проблеми безробіття, зростання рівня доходів сімей та домогосподарств трудових мігрантів, зменшення дефіциту платіжного балансу країни внаслідок отримання сім'ями валютних переказів від трудових мігрантів, зростання платоспроможного попиту. Натомість негативний характер має поширення проблем, пов'язаних із "соціальним сирітством" у сфері виховання та додаткового соціального нагляду, беззахисність і дискримінація трудових мігрантів за

кордоном унаслідок незнання ними правових норм, прав, мови країни перебування, зростання попиту на імпортні товари, що поглиблює дефіцит платіжного балансу і послаблює національну валюту [9, с. 5]. Загалом для української держави масова трудова міграція має серйозні ризики. Трудовими мігрантами стають переважно активні, фізично здорові, молоді, певним чином фінансово забезпечені громадяни. Для них зазвичай властива практичність, працьовитість, мобільність, заповзятливість, схильність для ризику та ін. Утрата таких громадян призводить до ще більшого поглиблення соціально-економічної кризи в Україні. У зв'язку з цим саме вироблення механізмів збереження людського освіченого потенціалу стає найбільш нагальною проблемою вітчизняного політичного й суспільного дискурсу.

У цілому активізація трудової міграції з України пов'язана як із внутрішніми, так і з зовнішньополітичними чинниками. З одного боку, Україна має специфічні причини трудової міграції, пов'язані з низькою заробітною платою та високим рівнем безробіття, анексією Криму та російською агресією на Сході України. З другого боку, поряд із системним наростанням несприятливих внутрішніх умов, що "виштовхують" мобільних, економічно активних громадян за кордон, Угода про асоціацію з ЄС (2014) відкрила якісно нові можливості для відтоку працівників із держави. Основними країнами призначення трудових мігрантів із України стали Польща, Російська Федерація, Чеська Республіка та Італія. Саме на них припадає близько 80 % загальних потоків українських трудових мігрантів. Якісно новим чинником активізації трудової міграції з України є вплив на українську економіку суперечливих результатів Industry 4.0. і як наслідок – загострення проблеми перерозподілу матеріальних багатств між бідними й багатими громадянами однієї країни та між економічно відсталими й розвинутими державами і регіонами світ-системи.

Масова трудова міграція має неоднозначні й переважно негативні наслідки для України. До негативних наслідків масової трудової міграції з України слід віднести втрату найбільш мобільної молоді частини населення, окреме проживання членів родини та руйнацію сімейних зв'язків, нелегальну або напівлегальну зайнятість українських трудових мігрантів, роботу у важких, часто шкідливих умовах праці, низьку заробітну плату та малокваліфіковану роботу, незворотні втрати держави внаслідок нерентабельності капіталовкладень у сферу освіти через міграцію працівників у інші країни, пришвидшення процесу старіння нації та наростання дисбалансу на внутрішньому ринку праці, зростання цін на товари й послуги за умови низької купівельної спроможності основної маси населення, недоступність для мігрантів кваліфікованої медичної допомоги у країні прибуття, втрату національної ідентичності мігрантів-

українців і загрозу їх асиміляції та ін. До умовно позитивних наслідків масової трудової міграції з України належить зниження тиску на ринок праці та зменшення соціальної напруги в українському суспільстві, зменшення навантаження на сферу соціальної допомоги, можливість підвищення добробуту окремих категорій працівників, здобуття ними нового професійного досвіду, отримання нової мовної практики, набуття досвіду життя в демократичному правовому суспільстві та ін.

Нівеляція негативних наслідків масової трудової міграції є нагальним завданням для українського уряду. Незважаючи на деякі кроки, зроблені українським урядом у 2017 р., підвищення мінімальної заробітної плати до 3200 грн., в Україні досі відсутня системна міграційна політика. Вона повинна виходити з ідеї, що нівеляція міграційних утрат можлива через комплексне реформування й лібералізацію ведення бізнесу, формування позитивного інвестиційного клімату, створення нових робочих місць із належною оплатою праці, розв'язання житлової проблеми та ін. Водночас міграційна політика повинна захистити державу від напливу нелегальної міграції з третіх країн та гарантувати легальним українським мігрантам інтеграцію в розвинуті суспільства на правовій основі або сприяти їх поверненню до України. У ситуації наростаючої соціальної транзитивності саме держава й наддержавні інституції повинні взяти на себе регламентацію умов в'їзду й перебування іммігрантів на своїй території на підставі національних інтересів і завдань транснаціональної безпеки.

Список використаних джерел та літератури

1. Васильківський Д. М., Осійчук О. А. Зовнішня трудова міграція в Україні: сучасний стан, причини, наслідки / Д. М. Васильківський, О. А. Осійчук // Вісник Хмельницького національного університету.— 2009.— № 1.— С. 97–101.
2. Гуменюк Ю. П. Міжнародна трудова міграція: методологічний та організаційний аспекти : монографія / Ю. П. Гуменюк.— Тернопіль : ТНЕУ, 2013.— 619 с.
3. Зовнішня трудова міграція населення України, 2008 р. / Публікація Державного комітету статистики України [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Зубик А. Сучасна трудова міграція українського населення в Польщу / Андрій Зубик // Економічна та соціальна географія. Наукові записки.— 2014.— № 1.— С. 107–113.
5. Індекс споживчих цін у 1991–2014 рр. Державна служба статистики. [Електронний ресурс].— Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Малиновська О. А. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями / О. А. Малиновська.— К. : НАДУ, 2004.— 235 с.

7. Міграція в Україні: факти і цифри / упор. Олена Малиновська.— К. : МОМ, 2016.— 32 с.— Електронний ресурс. Режим доступу : http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf
8. Міграція як чинник розвитку в Україні.— К. : МОМ, 2016. [Електронний ресурс].— Режим доступу : http://www.iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf
9. Надточій А. О. Причини зовнішньої трудової міграції та оцінка її наслідків для економіки України / А. О. Надточій // Державне регулювання процесів економічного і соціального розвитку.— 2015.— № 1.— С. 1–8.
10. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони // Офіційний вісник України.— 2014.— № 75.— Т. 1.— С. 2125.
11. Шульга М. Міграція як форма розширення ареалу життя особистості // Соціальний ареал життя особистості.— К. : Інститут соціології НАН України, 2005.— С. 181–196.
12. Dvell F. Ukraine–Europe's Mexico / Frank Dvell // Central and East European migration. Research Resources Report 13: Country Profile // [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://www.compas.ox.ac.uk>.

Olena Kowalenko. Tendencje i czynniki migracji pracy na Ukrainie.

W artykule dokonano analizy głównych tendencji, czynników, obszarów i kształtów migracji pracy z Ukrainy w kontekście wzrastania tranzytywności społecznej we współczesnym świecie pod wpływem efektów Industry 4.0. oraz zmian geopolitycznych początku XXI wieku. Nacisk kładzie się głównie na analizę wyników społecznych migracji pracy Ukraińców do Polski, Rosji, Węgier, Włoch, Hiszpanii i innych krajów.

Słowa kluczowe: migracja pracy, procesy migracyjne, polityka migracyjna, globalizacja, społeczeństwo.

Olena Kovalenko. Tendencies and factors of labour migration in Ukraine in global social transitivity situation.

The article analyses the mainstream tendencies, factors, content and form of labour migration from Ukraine in the context of social transitivity increase in modern world under the influence of Industry4.0. results and geopolitical changes of the beginning of 21st century. The special attention is concentrated on the analysis of labour migration social consequence of Ukrainians to Poland, Russian Federation, Hungary, Italy, Spain and other countries.

Keywords: labour migration, migration processes, migration politics, globalization, society.